

Верховний
Суд

Діти у судовому провадженні як окрема категорія вразливих груп

Павло ПАРХОМЕНКО,
суддя Верховного Суду в Касаційному цивільному суді

НШСУ, тренінг для суддів
«Особливості судового провадження
за участі вразливих груп населення»
6 лютого 2025 року

Чому діти є вразливою групою?

- ❑ потребують постійного догляду і захисту
- ❑ мають мінливий психоемоційний стан
- ❑ залежність від дорослих
- ❑ низька психостійкість дітей дуже часто стає об'єктом маніпулювання і фізичного, психологічного та сексуального насилля
- ❑ тощо

Загальні принципи, які виділяють особливі гарантії для дітей під час судового розгляду

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей

Держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає їх інтереси

Загальні принципи, які виділяють особливі гарантії для дітей під час судового розгляду

Правові основи на національному рівні (загальні принципи)

- ❑ ЦПК: наголошує, що суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (частина третя статті 45)
- ❑ КПК: неповнолітні особи користуються додатковими гарантіями під час їх участі у кримінальному провадженні (частина друга статі 10)

Рішення ЄСПЛ “R.V. v. Estonia”

1. Основу засудження батька-кривдника склали свідчення дівчинки, яку згідно національного законодавства не попередили про те, що вона повинна говорити тільки правду, і що вона має право не свідчити проти її батька.
2. Ця вимога носила загальний характер і поширювалася на свідків-дітей.
3. Верховний суд вирішив, що свідчення дівчинки не є допустимими через зазначені порушення і виправдав її батька.
4. ЄСПЛ наголосив, що свідчення заявниці були визнані неприйнятними саме через суворе застосування процесуальних норм, **що не робили різниці між дорослими і дітьми, як наслідок було встановлено порушення Конвенції.**

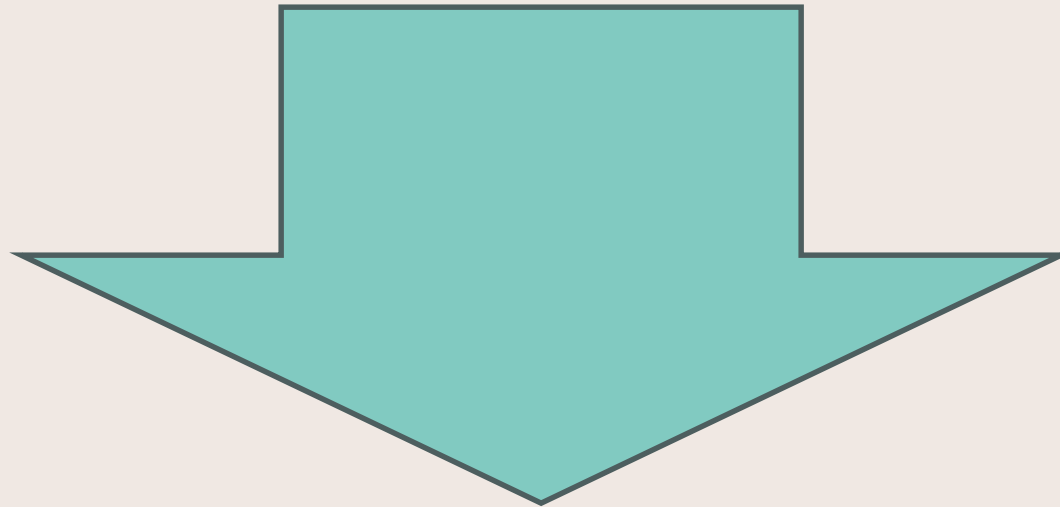
Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 24 (2019) «Щодо прав дитини у системі правосуддя щодо дітей»

- ❑ дитина, яка досягла мінімального віку кримінальної відповідальності, повинна вважатися компетентною брати участь у процесі відправлення правосуддя щодо дітей
- ❑ для ефективної участі дитині необхідна допомога з боку всіх фахівців-практиків, що дозволяє розуміти суть звинувачень та можливі наслідки та варіанти, щоб давати вказівки своєму законному представнику, заявляти відвід, викладати події та приймати належні рішення щодо доказів, показань свідків та заходи впливу

Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 24 (2019) «Щодо прав дитини у системі правосуддя щодо дітей»

- ❑ розгляд має вестись мовою, яку дитина повністю розуміє, або повинен безкоштовно надаватись перекладач
- ❑ судовий розгляд має проводитися в атмосфері розуміння, що дозволяє дітям повною мірою брати в ньому участь
- ❑ зміни у системі правосуддя, що враховують інтереси дітей, стимулюють вироблення зрозумілих дітям формулювань на всіх етапах, зручне для дітей планування приміщень для допитів та судових засідань, надання підтримки з боку відповідних дорослих, відмова від лякаючого форменого одягу та адаптацію процедур, у тому числі забезпечення розумного пристосування для дітей-інвалідів

Зміст принципу якнайкращих інтересів дитини

Комітет ООН з прав дитини

Згідно з пунктом 1 статті 3 Конвенції про права дитини дитина наділяється правом на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги в якості першочергового міркування при прийнятті в її відношенні будь-яких дій або рішень як в державній, так і в приватній сфері

Забезпечення якнайкращих інтересів дитини (ЄСПЛ)

1. по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною;
2. по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (див. пункт 100 рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України»).

Зауваження загального порядку № 14 (2013) про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів (пункт 1 статті 3) сформулював такі підходи:

«Найкраще забезпечення інтересів дитини» - це право, принцип і правило процедури, які засновані на оцінці всіх елементів, що відображають інтереси дитини або дітей, в конкретних обставинах.

Зауваження загального порядку № 14 (2013) про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів (пункт 1 статті 3) сформулював такі підходи:

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини з метою прийняття рішення про застосування тієї чи іншої конкретної міри належить діяти в наступному порядку:

- по-перше, з урахуванням конкретних обставин справи слід визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них в співвідношенні з іншими;
- по-друге, з цією метою необхідно слідувати правилам, що забезпечує юридичні гарантії та належну реалізацію цього права (пункт 4б).

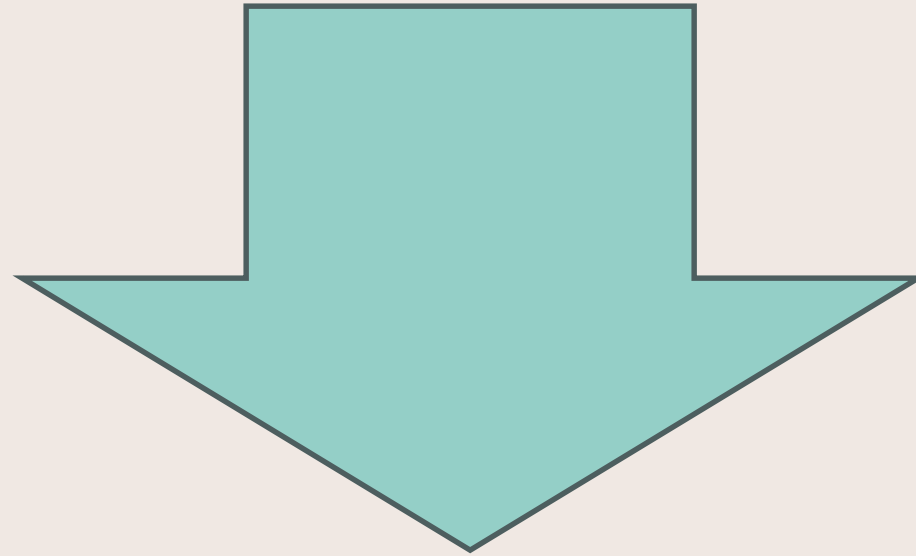
При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини необхідно враховувати такі елементи:

- Погляди дитини;
- Індивідуальність дитини;
- Збереження сімейного оточення і підтримання відносин;
- Піклування, захист і безпеку дитини;
- Вразливе положення;
- Право дитини на здоров'я;
- Право дитини на освіту.

Широке тлумачення змісту «якнайкращих інтересів дитини»
Постанова ВС від 4.08.21 року, справа № 654/4307/19
провадження № 61-19210св20

- ❑ При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню наступні базові елементи:
 - (а) погляди дитини,
 - (б) індивідуальність дитини,
 - (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин,
 - (г) піклування, захист і безпека дитини,
 - (ґ) вразливе положення,
 - (д) право дитини на здоров`я,
 - (е) право дитини на освіту.

Особливості судового процесу за участі дітей, як вразливої групи

Правосуддя, дружнє до дитини, на практиці

1. Фахівці
2. Будівля/ середовище
3. Слухання
4. Управління судовим процесом

Фахівці

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей

У той час як судові органи мають кінцеву компетентність і відповідальність за прийняття остаточного рішення, держави-члени повинні, при необхідності, направити спільні зусилля на **створення міждисциплінарних підходів з метою оцінки найкращих інтересів дітей під час процедури, пов'язаної з ними**

Мультидисциплінарний підхід

Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 24 (2019) про права дитини у системі правосуддя щодо дітей

- ❑ зосереджують увагу на важливості безперервної та систематичної підготовки фахівців системи правосуддя для дітей
- ❑ фахівці міждисциплінарних груп, окрім здатності працювати в команді, мають бути добре поінформовані про фізичний, психологічний, розумовий та соціальний розвиток дітей та підлітків, а також про особливі потреби найбільш знедолених із них

Мультидисциплінарний підхід

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства

кожна Сторона вживає необхідних заходів для забезпечення координації на національному або місцевому рівнях між різними установами, відповідальними за захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, запобігання цим явищам та боротьбу з ними, зокрема в галузях освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, правоохоронних та судових органів

Мультидисциплінарний підхід

- ❑ **КПК:** в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх передбачена участь у судовому розгляді представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції (стаття 496), а при допиті участь законного представника, педагога, психолога або лікаря (стаття 491)
- ❑ слідчий, прокурор та суддя повинні мати відповідну спеціалізацію і бути уповноваженими приймати участь у справах щодо дітей
- ❑ **ЦПК:** є ще менш пристосованим до мультидисциплінарного підходу, але має положення щодо участі у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, що може стосуватись і захисту прав дитини; закріплює участь представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей при допиті малолітніх і неповнолітніх свідків (стаття 232).

Середовище

Простір дружній до дитини

- Зелена кімната
- Модель «Барнахус»
- Зал судових засідань дружній до дитини

Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната»

Методика «Зелена кімната» може застосовуватись суддями та іншими суб'єктами захисту прав дітей для проведення інтерв'ювання (допиту/опитування) дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей та в умовах, що мінімізують і не допускають повторної травматизації психіки дитини.

Метою застосування методики «Зелена кімната» є отримання достовірних показань дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах мінімізації та недопущення повторної травматизації психіки дитини.

Ключовими завданнями використання методики «Зелена кімната» суддями є:

- встановлення взаємодії з дитиною з урахуванням її вікових та психологічних особливостей, сприяння відкритому спілкуванню з нею;
- отримання достовірних показань дитини в умовах, дружніх до дитини, та з дотриманням принципів правосуддя, дружнього до дитини;
- мінімізація та недопущення повторної травматизації дитини, блокування її гострих стресових реакцій, що можуть виникнути під час допиту;
- сприяння встановленню істини у справі та прийняттю справедливого рішення.
- робота за методикою «Зелена кімната» можлива з дитиною будь-якого процесуального статусу, у тому числі під час досудового розслідування чи допиту у порядку ст. 225 КПК, та судового розгляду під час безпосереднього допиту дитини в суді.

ЩО ЯВЛЯЄ СОБОЮ Barnahus (в перекладі з Ісландської будинок дитини)

- це модель міждисциплінарного та міжвідомчого підходу, яка гарантує співробітництво між різними організаціями (судовими, громадськими, медичними) на одній, комфортній, для перебування дитини території, де дітям і родині разом під одним дахом пропонується необхідна допомога і підтримка

ЩО ЯВЛЯЄ СОБОЮ Barnahus (в перекладі з Ісландської будинок дитини)

МЕТА

- кожна дитина може отримати скоординовану і ефективну допомогу
- запобігти (повторному) травмуванню дитини під час розслідування і судового розгляду

Ухвали слідчих суддів щодо допиту дитини із використанням моделі «Барнахус» (позитивна практика)

- ❑ Миколаїв - <https://reustr.court.gov.ua/Review/113475856>
- ❑ Тернопіль - <https://reustr.court.gov.ua/Review/112622531>
- ❑ Вінниця - <https://reustr.court.gov.ua/Review/112280462>
- ❑ Житомирська область - <https://reustr.court.gov.ua/Review/113314516>
- ❑ Чернівці - <https://reustr.court.gov.ua/Review/109411860>

Спеціальний дизайн зали судового засідання

Спеціальний дизайн зали судового засідання

Методика

1. Відсутність кабіни для обвинуваченого
2. Особливі світлі кольори
3. Наявність спеціальних картинок та пам'яток, які роз'яснюють права та обов'язки
4. Учасники судового засідання знаходилися на одному рівні (без підвищень)
5. Перебування дитини у безпосередній близькості до батьків, законного представника

Конвенція Ради Європи №201 про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., СЕТ8 №201)

В статті 35 Конвенції «Опитування дитини» вказується, що кожна держава має вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

- проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;
- проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
- проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;
- проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;
- якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;
- можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

З'ясування думки дитини

1. Іноді помилково має місце позиція про те, що з'ясувати думку дитини можливо лише після досягнення десяти річного або чотирнадцяти річного віку (статті 160 СК, 29, 31 ЦК).
2. Стаття 171 СК закріплює положення про те, що дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.
3. Стаття 12 Конвенції про права дитини - держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.
4. Зауваженнях загального порядку № 12, „Право дитини бути заслуханою”, CRC / C / GC / 12 від 20 липня 2009 року Комітет зауважив, що право всіх дітей бути заслуханими і сприйнятими з усією серйозністю є одним з основоположних принципів Конвенції.
5. Комітет підкреслює, що в статті 12 не встановлюється будь-якого вікового обмеження щодо права дитини висловлювати свої погляди і вона не заохочує держави-учасники до введення в законодавстві або на практиці вікових обмежень, які б ущемляли право дитини бути почутою, по всіх питаннях, які стосуються її інтересів (пункт 21).

Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи, яка потерпіла від злочину або є свідком (ст.ст. 226-227 КПК)

1. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.
2. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.
3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.
4. До початку допиту законному представникові, педагогові, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.
5. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі.

Специфіка допиту неповнолітнього свідка, потерпілого

1. Допит малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого може проводитись у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (п. 3 ч. 1 ст. 232 КПК).
2. Відповідно до ст. 225 КПК, **допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути здійснено слідчим суддею.**
3. У частині першій ст. 225 КПК чітко визначені лише два виняткові випадки, які є підставою для звернення сторони кримінального провадження із клопотанням про проведення допиту, зокрема, **існування небезпеки для життя чи здоров'я свідка, потерпілого та їх тяжка хвороба.** Вжите в частині першій ст. 225 КПК формулювання **“інші обставини”** **свідчить про невичерпність переліку таких обставин, наголошуючи на існуванні вірогідності унеможливити допит свідка чи потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність їх показань.**

Допит в порядку ст. 225 КПК (постанова Верховного Суду від 25.09.2023 року, справа № 165/93/22, провадження № 51-3601 км 23)

1. Як убачається з матеріалів справи та оскаржуваних судових рішень, малолітня потерпіла була допитана слідчим суддею на досудовому розслідуванні в порядку ст. 225 КПК України, що є виключенням із загального порядку дослідження доказів, передбаченого ст. 95 КПК України. Крім того, суд першої інстанції обґрунтовано відмовив у задоволенні відповідного клопотання захисників про повторний допит потерпілої, зважаючи на її вік, обставини справи, особливості категорії цієї справи та рекомендацію, яка викладена у висновку судово-психіатричного експерта № 339, не залучати малолітню ОСОБА_9 до участі в судових засіданнях. Таким чином, вказане судове рішення узгоджується із приписами КПК України та переслідує легітимну мету - захист психічного здоров'я малолітньої потерпілої і запобігання її повторної травматизації.
2. Залучення ж до участі у справі ще одного захисника не є безумовною підставою для повторного допиту потерпілої.

Допит неповнолітнього в режимі відеоконференції (постанова ВС від 6.03.2018 року, справа № 686/12914/16-к (провадження № 51-173 км 18))

1. Отже, судом першої інстанції дотримано згадані законодавчі приписи, оскільки допит малолітнього потерпілого проводився в режимі відеоконференції з іншого приміщення, в присутності його законних представників та психолога, де остання не виступала спеціалістом у розумінні ст. 71 КПК.
2. Крім того, як встановив суд апеляційної інстанції допит малолітнього потерпілого, з урахуванням його психологічного стану внаслідок вчиненого щодо нього злочину та присутності при допиті незнайомих йому осіб проведений з дотриманням вимог ч. 10 ст. 352 КПК, з таким висновком суду погоджується і Верховний Суд.

Поради психолога щодо планування допиту

1. Вибір місця.
2. Вибір часу.
3. Вибір осіб, які залучаються до проведення допиту (законний представник, педагог, психолог, лікар).
4. Ознайомлення з відповідними техніками допиту та порядком його проведення.
5. Бажано запланувати один допит неповнолітнього свідка чи потерпілого та провести його таким чином, щоб отримати вартісний доказовий матеріал у даній справі.

Проблеми в організації судового розгляду за участі дитини

1. "Т. і В. проти Сполученого Королівства":

- ❑ два хлопчики у віці 11 років на протязі трьох тижнів були суб'єктами відкритого розгляду в дорослому суді – з досить високим рівнем преси та суспільної зацікавленості – за вбивство маленької дитини, яке вони скоїли у віці 10 років. Вони були засуджені за вбивство.
- ❑ Суд встановив порушення статті 6 Конвенції, вказавши, що справу дитини, яка обвинувачується у вчиненні злочину, слід розглядати, в повній мірі з врахуванням його віку, ступеня зрілості, а також інтелектуальний та емоціональний потенціал.
- ❑ Так, після скоєння злочину обидві дитини страждали посттравматичними стресовими розладами, вони мали страх та тривогу в суді, і не мали можливості сконцентруватись.
- ❑ Проте, Суд не встановив порушення статті 3 Конвенції по відношенню до віку заявників, оскільки в Європі не має єдиного стандарту мінімального віку для притягнення до кримінальної відповідальності.

2. "S.C. проти Сполученого Королівства"

- ❑ 11-ти річний хлопчик, з дуже низьким інтелектуальним рівнем розвитку для його віку, був засуджений дорослим судом до тюремного ув'язнення на два з половиною роки за спробу вкрати мішок у 87 річної жінки, яка впала та зломала руку.
- ❑ Суд встановив порушення статті 6 Конвенції у зв'язку із тим, що хлопчик був не в змозі в повній мірі приймати участь в суді, він не розумів ролі присяжних і необхідності призвести на них гарне уявлення, він також не усвідомлював, що має ризик потрапити в тюрму, а думав, що повернеться до дому з своїм прийомним батьком. Неповнолітнього заявника з обмеженими розумовими можливостями повинен був судити спеціальний суд.

Порушення допиту неповнолітніх потерпілих (постанова ВС від 3.06.2020 року, справа № 754/3011/17 (провадження № 51-3456км19))

1. Розглянувши клопотання неповнолітніх потерпілих про їх допит з іншого приміщення суду, які були обґрунтовані побоюванням незаконного впливу на них з боку товаришів та знайомих обвинуваченого, **суд першої інстанції, незважаючи на заперечення сторони захисту, без постановлення мотивованої ухвали, прийняв рішення про задоволення клопотання потерпілих.**
2. При цьому, допит потерпілих здійснювався з іншого приміщення суду **шляхом лише аудіоконференції в умовах, які не надали можливості стороні захисту бачити осіб, які допитуються.**
3. Рішення про забезпечення безпеки учасників кримінального провадження і проведення їх допиту в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких осіб неможливо впізнати, як це передбачено ч. 8 ст. 336 КПК, судом першої інстанції не приймалося.
4. Таким чином, місцевим судом при допиті неповнолітніх потерпілих допущено порушення, принаймні, двох вимог ст. 336 КПК: 1) неприйняття мотивованої ухвали у випадках прямо передбачених КПК та 2) недотримання принципу гласності та відкритості судового провадження.

Особливості процесу розгляду

1. З метою забезпечення права неповнолітнього обвинуваченого на ефективну участь в судовому провадженні **суддям варто оголошувати короткі перерви кожні 30 хвилин для підтримки здатності до концентрації уваги неповнолітнього та надання йому можливості конфіденційного спілкування із законним представником та/або захисником.**
2. Слід урахувувати, що відмова в наданні права на приватне та конфіденційне спілкування із захисником без втручання з боку конвою може призвести до порушення права на справедливий суд.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!

